

(G)IUIROV ALEXANDIER*

Janka Viktor (1837–1890) feledésbe merült életműve és bulgáriai botanikai kutatásai

Janka Viktor ismerte, szerette és mélységesen tisztelte **Frivaldszky Imrét** (1799–1870), Magyarország és Bulgária úttörő természetkutatóját. Számomra e nagybecsülés nem metaforikus: valós beteljesülése kétszeresen következett be, 1871-ben és 1872-ben. Frivaldszky halálának évében Janka Viktor, miután vértés főhadnagyként leszerelt, tanulmányútra indult Bulgáriába, mondhatni tanára és ihletője nyomában. Ennek és a Frivaldszky által szervezett hat bulgáriai tudományos expedíciónak (1833, 1836, 1841, 1845, 1846 és 1870) kétségtelenül erős és meghatározó hatásáról maga Janka Viktor számol be. Hosszan kereste a Frivaldszky Imre által fölfedezett ritka és veszélyeztetett növényt, a *Haberlea Rodopensis*-t és amikor végre-valahára, 1871. május 27-én rátalált a Kalofer városa fölött magasodó Balkán lejtőin, a következőket jegyezte föl: „*Plaidemből egy rumos üveget vettem ki, melyet Pestről azon fogadással vittem magammal, hogy belőle az első kortyot a Haberlea feltalálásával teszem; kihúztam a dugót és egy jót szippantottam, úgy, hogy az egy Haberlea példány helyett majdnem hármat láttam.*” Valószínűleg nem ismerte, nem is ismerhette **Alphonse Jean-Baptiste** (1811–1890) francia író, de azonos gondolatra jutott vele, nevezetesen: emlékezet nélkül nincs fölfedezés. Ez ma talán sajtóságos vádiratnak is minősíthető mindazokkal szemben, akik feledésre ítélték Janka Viktor életművét s ezzel sajnálatos módon lebecsülték, lebecsülik azt. Érdemtelenül.

A 19. századbeli magyar botanikusok zöméhez hasonlóan Janka Viktor „civil”, pontosabban induló foglalkozása szerint nem növénykutató volt. Igaz, már 12 évesen gyűjtött növényeket, egy évvel később pedig belépett az osztrák növénycsere egyesületbe. Alig múlt el további három év, amikor az *Österreichische botanische Zeitschrift*-ben közölte első cikkét. Ebben semmi meglepő nincs, hiszen Bécsben született, 1837 karácsony első napján, ott, ahol ez idő tájt édesapja udvari ágensként dolgozott. Szerencsésnek vélem Janka Viktort, mert már a kezdet kezdetén érdeklődése találkozott a közvetlen környezetével és ez a konszonancia viszonylag rövid (vagy inkább befejezetlen?) élete végéig kísérte. Így első nevelője **Doleschall Lajos** (1827–1859) volt, aki később ezredorvosként is szolgált a holland hadseregben, bejárta Jávát és Amboniát (ahol elhunyt), de inkább a természetrajz, s ezen belül az entomológia foglalkoztatta. Első cikke közlésének évében, 1853-ban Janka Viktor Kolozsvárott folytatta gimnáziumi tanulmányait, ott a botanika iránti érdeklődése bőséges táptalajra lelt. Megismerkedett és összebarátkozott két vezető erdélyi botanikussal,

* 1116 Budapest, Bükköny u. 28.

a nagyszebeni **Fuss Mihály** (1814–1883), aki eredetileg teológus volt, és **Heuffel Jánossal** (1800–1857), Krassó vármegye tiszti főorvosával. Kolozsvárott Janka Viktor először találkozott **Haynald Lajossal** (1816–1891), a későbbi kalocsai bíbornokérsekkel és a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjával. Az utóbbi édesapjától, *Haynald Istvántól* örökölhette a botanika iránti szenvedélyt. Janka Viktor azzal a **Wolf Gáborral** (1811–1892) együtt kísérte Haynald Lajost erdélyi növénygyűjtő útjain, aki ugyan gyógyszerészként dolgozott, de emellett elmélyült botanikus és entomológus volt.

Mindezek ellenére elmondható, hogy Janka Viktor pályaválasztása korántsem volt teljesen kiforrott. Kolozsvárról visszament Bécsbe, s elkezdett dolgozni az ottani természettudományi múzeumban és könyvtárban, mégpedig **Eduard Fenzl** (1808–1879), a kiváló osztrák botanikus és a Magyar Tudományos Akadémia kültagja keze alatt, aki eredetileg szintén orvos volt. A következő évben azonban Janka Viktor mérnöki tanulmányokat folytatott a bécsi egyetemen, majd hadapródként belépett a császári vértés ezredbe, 1861-ben már hadnagy. Végigharcolta az 1866-os porosz–osztrák háborút, majd 1868-ban főhadnaggyá léptették elő. Hiba volna azonban föltételezni, hogy elfeledkezett a botanikáról. Sok helyen szolgált ezredével, állomásozott Pozsonyban, Szentgyörgyön, Karcagon, Kisújszálláson, Püspökladányban, Debrecenben, Nagyváradon és Székelyhídon. Ezen a helyeken folytatta a botanizálást, így behatóan megismerte és tanulmányozta, ismertette Erdély és az Alföld növényvilágát. Akkor is, később is számos olyan növényt gyűjtött be, amelyek nem csak a magyar tudományra nézve voltak újak, például a *Budai Imolát*, a *Kikerics Hungaricumot*, a rózsaszínű ibolyát, a *Pimpó Haynaldianát* stb.

Az utóbbit Janka Viktor Haynald Lajosról nevezte el. A vele még Kolozsvárott történt megismerkedés, amelyből később igaz barátság lett, több mint szerencsés volt számára, hiszen a hadseregéből való leszerelése 1870-ben egybeesett a Magyar Nemzeti Múzeumban botanikus állás létrehozásával, s erre elsőnek őt nevezték ki. A két dolog összefüggéséről tanúskodik **Szinnyei József** (1830–1913): Haynald Lajos „*alapítványai 4 209 730 forintot tesznek. Utazásai s összeköttetései lehetővé tették neki egy olyan növénygyűjtemény összeállítását, mely gazdagság s rendezettség tekintetében Európában az elsők egyike; melyet gazdag könyvtárával együtt a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott.*” Ily módon Janka Viktor, mint a múzeum növénytárának vezetője, már – mondhatni – „főállásban” is botanikus lett, egészen 1889. május 29-ig. Súlyos szívbeteg lévén, nyugdíjba vonult, majd igen hamar hunyt el, 1890. augusztus 9-én, be nem töltve életének 53. évét. Talán ez a betegség akadályozta meg nagyobb munkák elkészítésében, valószínűleg ez az egyik ok, hogy életműve feledésbe merült. Azonban ez nem szolgálhat magyarázattal, miként az sem, hogy elfeledkeztek Haynald Lajosról és jogász édesapjáról, Istvánról. Vajon hányan tudják, hogy az utóbbi élete javarésztét a Nógrád megyei Szécsényben töltötte **gróf Forgács József** két fia nevelőjeként, ott, ahol Haynald Lajos is született? S mennyit lehet tudni ma róla és életművéről?

Haynald Lajos már két éve dolgozott a Nemzeti Múzeum növénytárának vezetőjeként, amikor 1871-ben elindult első tanulmányútjára Bulgáriába.

Az ezzel kapcsolatos feljegyzései publikálásával azonban majdnem tíz évig várt. Ezek a kiváló erdélyi botanikus és a kolozsvári egyetem első növénytantánára, **Kanitz Ágost** (1843–1896) által indított és szerkesztett Magyar Növénytani Lapok II. és III. évfolyamának öt egymást követő számában, 1878-ban és 1879-ben jelentek meg.

A választ a kérdésre, miért is késett ez a közlés, Janka Viktor maga adja: „*A heves harcok, melyek a Sipka-szorosban a múlt év folytán körülbelül ezen idő tájt dühöngtek, élénken emlékeztetnek azon időre, melyben ezen vidéket botanizálva átutaztam. Azt hiszem másokra sem lesz érdektelen ezen utazásom alkalmával vezetett naplóból egyesek közlése.*” Konkrétan itt az 1877–1878-ban lezajlott orosz–török háborúról van szó, melynek következtében – 482 év török hódoltság után – Bulgária fölszabadult. Ennek előtte járt Bulgáriában Janka Viktor két alkalommal, sajnos az általa vezetett útinapló, eddig legalábbis nem került elő.

A közölt részletek így is külön tanulmány tárgyát képeznék, amire most lehetőség nincs, mindenekelőtt terjedelmi okok miatt. A publikált töredékek azonban jó alapot adnak arra, hogy fölolvassuk mind Janka Viktor szándékait és céljait, mind pedig válogatásának vezérfonalát. Egyértel-

mű, hogy igyekezett bejárni Frivaldszky Imre expedícióinak útvonalát. Eltökélt szándéka volt – ahogyan már említettem – megtalálni a *Haberlea Rodopensis* minél több példányát, ami sikerült is. Bulgáriai tanulmányútjainak szakmai része nem hiányzik: hosszú volna felsorolni az általa megtalált és jegyzékbe vett növényeket, talán nem is feladata ennek az előadásnak. Kétségtelen, hogy aprólékos, lelkiismeretes és elmélyült munkát végzett.

Érdeemes volna először végigkövetni útvonalát, már amennyi erről megtalálható a publikált részekben, enélkül nehezebben motiválható Janka Viktor válogatásának lényege. Bulgáriába, Rusze városába 1871. május 16-án a délelőtti órákban érkezett, akkor lépett először bolgár földre. Innen indult Tárnovóba, említi a fontosabb állomásokat és helyeket, ahol növényeket gyűjtött. A volt bolgár fővárosból a Sipka-szoroson keresztül elérte Kalofer városát, tanulmányozta a Balkán-hegység flóráját. Ezen a helyen időzött, itt találta meg az oly nagyon keresett *Haberlea Rodopensis* számos példányát. Bejárta Kalofer környékét és a Balkán-hegység ehhez közeli helyeit, eljutott az Ak Dere, ma Bjala folyóig.

Válogatásában Janka Viktor igyekszik bemutatni mind a bolgár parasztokat és értelmiségieket, az utóbbiakat főleg Kalofer városában, mind pedig a törököket és az Oszmán Birodalom adminisztrációját, amellyel elég sok baja volt. Kiszűrhető, hogy a magyar kutató nemcsak megérezte, hanem le is írta a bolgároknak lüktető forradalmi hangulatot, hitüket a közeli felszabadulásban. S észrevette mindezt négy évvel a bolgárok legnagyobb törökellenes fölkelése előtt! A leírásokból a humor sem hiányzik, a példa itt többé-kevésbé „szakmai”: Janka Viktor egyszer látta, hogy az őt kísérő pandúr övéből egy számára nagyon becses növény „kikacsingat”, s följegyezte: „*Már most elvesztettem türelmemet és keményen megtámadtam! És ekkor bevallotta a tolmács által, hogy a modir szigorúan megparancsolta, hogy ne vezessen veszélyes helyekre, mint p.[éldául] sziklákra, honnan leeshetnék, mert a nagyúri fermán, az összes előjárókat és ezen esetben a modirt azért felelőssé tette, hogy épen és egészségesen jussak ismét hazámba! Ez után megkérdeztem az övében levő növény végett és megtudtam, hogy a modirtól kemény parancsot kapott, minden növényfajból, melyet gyűjtök; egy példányt szintén magához dugni. Ez nekem nagyon tetszett és már arra gondoltam, hogy egy basa herbáriumtulajdonos leend.*”

S még egy adalék ahhoz, többek között miért is merült feledésbe Janka Viktor életműve. Cikkei rendszerint az Österreichisches botanisches Wochenblatt, az Österreichische botanische Zeitschrift, a Botanische Zeitung időszakos kiadványokban jelentek meg. Mindemellett Janka Viktor igen gazdag növénygyűjteményének zöme a párizsi Musée d'histoire naturelle Cosson herbáriumába került.

Talán e rövid és vázlatos előadás visszavezethet Janka Viktor korának magyar és nemzetközi elismerésének újbóli föltárásához, hiszen az európai hírű svájci botanikus **Edmond Boissier** (1810–1885), akivel egyébként a magyar tudós levelezett, *Flora Orientalis* című munkájában Jankát a legnevesebb botanikusok közé sorolta. Joggal. Mert tudta például, hogy még a 19. században róla nevezték el a csuporkafélék (*Gesneriaceae*) családjának egyik, Bulgáriában (és a Balkánon) élő nemzetségét (*Jankaeae*), köztük van a ritka és veszélyeztetett **Moehringia Jankaea**, bolgárul „Янкева кутявка”, amely csak Bulgáriában fordul elő. Ezenkívül számos más növényfaj máig őrzi a nevét.

FORRÁSOK, IRODALOM

Gombocs Endre: A magyar botanika története. Budapest, 1936.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái: II. kötet. Budapest, 1893. 970–971. hasáb; III. kötet. Budapest, 1894. 853–855. hasáb; IV. kötet. Budapest, 1896. 547–548. hasáb; 548–553. hasáb; 831–833. hasáb; V. kötet. Budapest, 1897. 361–362. hasáb; 920–926. hasáb; XIV. kötet. Budapest, 1914. 1632. hasáb.

Magyar Irodalmi Lexikon. 3. kötet. Budapest, 1994. p. 2002.

Pallas Nagy Lexikona: III. kötet, rekord: 30535; VII. kötet, rekord: 75533; rekord: 81258; IX. kötet, rekord 109003; 109005.

Janka Viktor: Adatok Magyarhon délkeleti flórájához. Budapest, 1874.

Janka Viktor: A Magyar Nemzeti Múzeum fűvészeti osztályának történetéhez. Budapest, 1888.

Allodiatoris Irma: Janka Viktor. Élővilág, 1965, 4. sz., p. 249.

Janka Viktor cikkeinek jegyzéke: Magyar Akadémiai Értesítő, 1876, p. 83.; 1885, p. 123.

Nekrológok Janka Viktorról: Egyetértés, 1890, 219. sz.; Vasárnapi Újság, 1890, 33. sz.

Janka Viktor: Gyógyszerészi Hetilap, 1892, 1. sz.

Унгарски учени за България. XXI. в. средата на XX. в. София, 2003. p. 381–408.

Червена книга на НР България. Том 1. Растения. София, 1984. p. 97.

Kanitz Ágost: Haynald Lajos bíbornok mint botanikus. Pozsony, 1889.